

tárában a spanyol Bartholomeo Escobar és a lengyel Abraham Bzowski prédikációskötete is (László Mihály: *Pázmány P. könyvtárának két kötete*, Magyar Könyvszemle 1987. 221). Mindez mutatja, mennyire elevenen benne élt Pázmány korának irodalmi vérkeringésében, az újdonságokat mily gyorsan beszerezte. Az viszont már a történelmi körülményekből következik, hogy a nemzeti nyelvű hit-szónoklat azokban az országokban vált elevenen ható erővé, amelyekben a katolikusok és protestánsok e téren is riválisként álltak egymással szemben, ilyenkor lett a versengés igazi nyertese az anyanyelv. A reformáció által közvetlenül nem érintett dél-európai országokban (Itália, Spanyolország) az anyanyelvű irodalom már egyébként is fejlettebb volt, nem volt arra szükség, hogy a felekezeti tollharok izmosítsák meg a nemzeti nyelvű stílust.

Végző soron összefügg ezzel a történelmi helyzettel a Pázmány-beszédeknek az a két sajátossága is, amelyet joggal emel ki Tarnóc Márton előszava: a festőiség és a zeneiség. Az előbbi az európai barokk prózának tipikus jellemvonása, a vizualitás Loyola Ignác lelkigyakorlatai óta nagy szerepet kapott a katolikus irodalomban. A zeneiség, a helyenként felszökkenő lírikus hevület viszont Pázmány egyéni hajlamával van összhangban, de ez is — miként a festőiség — a megindítás, lenyűgözés, az ellenfél túlszárnyalásának igényét szolgálta.

A Tarnóc Márton válogatásában megjelent kötet a legjobb részek alapján mutatja be a „magyar bíboros Cicero” szónoki tevékenységét s méltó megemlékezés az érsek halálának három és fél százados jubileumáról is. (Szépirodalmi Kiadó, 1987.)

BITSKEY ISTVÁN

ANGOL ÉLETRAJZ ZRÍNYI MIKLÓSRÓL

LONDON, 1664

(ZRÍNYI-KÖNYVTÁR II.) BEVEZETTE ÉS SZERKESZTETTE,
JEGYZETEKSEL ELLÁTTA KOVÁCS SÁNDOR IVÁN.

A hadvezér-költő Zrínyi Miklósnak meglehetősen nagy híre volt a korabeli Európában. Nemcsak hírlapok, *newsletterek* és alkalmi röpiratok sokasága foglalkozott Európa-szerte a törökkel vívott harcaival és a törökön vett győzelmeivel, hanem még életében megjelent egy teljes, 168 lapos könyv, amelynek középpontjában ő áll, *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini . . . The most Prudent and resolved Champion of Christendom*. Mint erre Klaniczay

Tibor rámutatott, *A szigeti veszedelem* szerzője volt a magyar történelem első alakja, akiről külföldön még életében könyvet adtak ki. Ez a tény mindenképpen figyelemre méltó, s mivel ez a mű Magyarországon a szakemberek szűk körén kívül mindeddig ismeretlen volt, meglepéssel kell nyugtáznunk a Zrínyi Katonai Kiadó döntését, hogy magyar fordítással együtt fakszimilében újra kiadja az angol szöveget.

Evés közben jön meg, tudjuk, az étvágy, s úgy tetszik, az angol Zrínyi-életrajz kiadását gondozó Kovács Sándor Ivánnak támadt az az elgondolása, hogy az életrajz megmagyarításán túl kultúrtörténeti háttérben alaposabb vizsgálat tárgyává tegye Zrínyi Miklós angliai kultuszát. Így aztán ez a szépen kiadott, gazdagon illusztrált kötet nem két, hanem számos részből áll: két bevezető tanulmányon (Kovács Sándor Iván, Péter Katalin) kívül a hasonmás angol szövegből, annak magyar fordításából (Bukovszky Andrea, Gömöri Éva és Zajkás Péter munkája); egy másik, az 1663-as hadíseményekkel foglalkozó angol szöveg (*A Brief Accompt . . .*) fontosabb részeinek fordításából (Rab Andrea); a Zrínyit gyászoló *Lacrymae Hungaricae* (1665) epicédium-emléklapjának közléséből, magyarra fordításából és méltatásából (Bene Sándor), s végül Cennerné Wilhelmb Gizellának egy ikonográfiai tanulmányából. Ha ehhez még hozzávesszük a bőseges jegyzetanyagot (amelynek egy részét Kulcsár Péter állította össze), valamint a könyv személy- és helynévmutatóját, megállapíthatjuk, hogy a szerkesztő — többségükben még egyetemista, fiatal kutatómunkatársaival — igen sokoldalú és érdekes filológiai-recepciótörténeti anyagot hozott össze.

Magáról az 1664-ben összeállított és angolul kinyomtatott Zrínyi-életrajzról Kovács Sándor Ivánnal együtt el kell ismételnünk, hogy az O. C. monogram alatt rejtőző szerkesztőjét mindeddig nem sikerült azonosítanunk. Mivel maga az életrajz, amint arra tanulmányában Péter Katalin rámutat, legalább három különböző forrásból összeállított kompiláció, a szerkesztő kiletére nem a szöveg eredetisége miatt, hanem inkább „eszmetörténeti”, illetve recepciótörténeti okokból vagyunk kíváncsiak. Péter megindokolja, „O. C.” miért nem lehetett magyar; még az sem biztos, bár valószínű, hogy angol volt. Két alapvető kérdésben hamis adatokat közölt: a mű alcímében Zrínyit „a magyarországi segélyhadak *protestáns* fővezéréként” aposztrofálja (ami lehet persze tudatos ferdtítés is, de erre a szerzőnek, érzésem szerint, nemigen volt szüksége), továbbá rosszul adja meg Zrínyi születési dátumát. *The Conduct and Character of . . . Serini* (a továbbiakban: „Angol életrajz”) Zrínyi Miklós mellett egyébként, mintegy „párhuzamként” külön fejezetekben tárgyalja Kasztrióta György alias Szkanderbég (a hasonmás 112–146 lapjain) és az ugyancsak törökverő Tamerlán (Tamberlain, a hasonmás 147–168. lapján)

tetteit. Ami arra mutat, hogy bármennyire is elragadtatott hangon írjon az angol kompilátor Zrínyiről, kiadványa tipikusan konjunkturális — a török háború keltette érdeklődést igyekszik ezzel a hármas életrajzzal meglovagolni.

Az „O. C.” monogramot ugyan nem tudjuk feloldani, de az előszó stílusából arra kell következtetnünk, írója nemcsak angolul, latinul is jól, gördülékenyen fogalmazott: az angol szövegen ugyanis át- meg átütnek a retorikus, „latinos” fordulatok. Ami viszont azt a feltételezést illeti, hogy O.C. előszavának zárókifejezése, a „so prayeth” „klerikus szerzőre vall” (*Angol életrajz*, 391 lap, 7. jegyzet), tévesnek tartjuk: a kor angoljában ez elég gyakori záróformula, más, bizonyíthatóan nem papi szerzők is használják, így például Henry Marsh könyvkereskedő is egyik ajánlásában.

Az angliai Zrínyi-életrajz esetében hozzávetőleges pontossággal meg lehet mondani, melyik hónapban látott napvilágot. A könyv imprimatúrája, vagyis engedélyezésének dátuma ugyan 1663. február 24., de ez nincs ellentmondásban azzal, hogyan engedélyezhette a könyvet az a Gilbert Sheldon (nem „Shedlon”!), akit csak 1663 júliusában avattak érsekké (*Angol életrajz*, 390). A XVIII. század közepéig érvényben levő régi angol naptár szerint ugyanis a fenti dátum — 1664 február huszonnegyedikét jelenti! Mármost Samuel Speed, a könyv kiadója és terjesztője 1664. március 12-én jegyeztette be a könyvet a könyvtárosok nagykönyvébe (vö. *A Transcript of the Registers of the Worshipful Company of Stationers*, II. kötet, London, 1913, 339), így tehát annak a két fenti dátum között, 1664 március elején kellett megjelenie.

Ami az O. C. összeállítás előfordulásának gyakoriságát illeti, a szerkesztő felsorol (a magyarországi példányokon kívül) még nyolc példányt, amelyek szerepelnek a Wing-féle *Short-Title Catalogue* új kiadásában. Tisztában van azzal, hogy ez a lista nem végleges, hogy még bukkanhatnak fel példányok külföldi könyvtárakban; óvatossága máris jogosnak bizonyult, hiszen e sorok írója azóta már három újabb példányról tud (kettő Cambridge-ben: az Egyetemi Könyvtár másodpéldánya, a Trinity College példánya, egy pedig Londonban, magántulajdonban), s ez a szám is gyarapodhat. Tizenöt fennmaradt példány egy ilyen jellegű könyvből elég nagy hajdani példányszámot sejtet, de mint ahogyan már mondtuk, az olvasói érdeklődés is jelentősen megnőtt az 1663–64-es évek Angliájában a „magyar hadszíntér” jelentései és a török hatalom várható hadmozdulatai iránt. A példányszámokkal kapcsolatban azonban az *Angol életrajz* szerkesztője megjegyzi: „Wingnél . . . a magyarországi példányok nem szerepelnek”. Ezt a megállapítást ismétli, feddő hangsúllyal, Péter Katalin (más angol könyvekre vonatkozólag) a 35 és 61. lapon, valamint a könyv angol nyelvű összefoglalója a 438. lapon. Mindez

azon a téves hiedelmen alapulhat, hogy a Wing-féle katalógus *minden* létező példányt feltüntet, pedig l. mind az első, mind a második kiadás szerkesztői világosan megmondják, hogy csak 5–5 fontosabb nagy-britanniai és amerikai könyvtárban található példányt tüntetnek föl, hogy tehát 2. az összes többi európai ország esetleges példányait *nem jelzik*. Amihez még azt is hozzá lehetne tenni, hogy azért még a Wing-katalógus újabb, javított kiadása sem tökéletes — összekeveri például a *Florus Hungaricus* angol fordításának kiadás-változatait és más hibákat is ejt az 1663/64-es évek történeti munkáinak regisztrálásában.

Kovács Sándor Iván alapos bevezető tanulmányban ismerteti a magyar filológiai-történeti szakirodalomnak az angol Zrínyi-életrajzra vonatkozó eddigi észrevételeit, valamint saját egyetemi Zrínyi-szemináriumának a munkáját. Megtiszteli e sorok íróját is azzal, hogy hosszasan idéz az angliai Zrínyi-fogadtatásról szóló 1985-ben megjelent cikkéből, majd néhány fontos kiegészítést tesz. Ezek talán közül a leglényegesebb *A New Survey of the Turkish Empire . . .* első, 1663-as kiadásának összevetése az O. C.-féle életrajz első részével, s annak a megállapítása, hogy az utóbbi számtalan adatot, értesülést vett át *A New Survey*-ből. Amelynek, úgy tűnik, nem csupán kiadója, hanem szerkesztője, s részben talán fordítója is volt Henry Marsh. Ezt az általam Angliában átvizsgált későbbi, bővített kiadások példányai bizonyítják, amelyekből egyébként a Zrínyi-kultusznak (az *Angol életrajzzal* és az angol *Florus Hungaricusszal* körülbelül egy idejű) meglepő formáira derült fény. Ezek ismertetése azonban már nem fér bele ebbe a recenzióba.

De ha már Henry Marshnál tartunk, Péter Katalin tanulmánya egy bekezdésben foglalkozik a török háború iránt érdeklődő londoni könyvpiaccal, s itt tesz egy-két vitatható megállapítást. Például nem tud „más, kifejezetten Marshnak nyomott könyvről” (40). Plomer viszont, az 1641 és 1667 között működő angliai nyomdászokat számba vevő szótárában¹ közli, hogy Marsh 1641-től 1665-ig működött, három különböző üzletben, s ezek közül csupán az egyik volt a Chancery Lane-en. 1660 és 63 között sok saját kiadványa jelent meg, és a Wing-index adatai szerint egyedül az 1664-es évben kilenc könyv alatt szerepel a neve kiadóként! Ami pedig a Zrínyi-kultuszban játszott szerepét illeti, nem csupán *A New Survey . . .* több kiadását és a *Florus Hungaricus* kiadásvariánsát, de azt is érdemes megemlítenünk, hogy William Gilbertsonnal együtt ő volt a kiadója annak az egylapos, de magyar szempontból figyelemre méltó kiadványnak, amelyik *The Exact Effigies of a Monstrous Tartar . . .* cím alatt 1664

¹ Henry R. Plomer: *A Dictionary of the Booksellers and Printers . . . in England, Scotland and Ireland. From 1641 to 1667*, London 1907, 111.

tavaszán párrimes versben dicsőítette „a kereszténység bajnokát”, Zrínyit.

Egy másik, filológiai szempontból nem érdektelen kérdés az, hogy amennyiben az O. C.-féle könyv és a többi török háborúval foglalkozó angol beszámoló javarészt fordítás, milyen nyelvből készült? Az *Angol életrajz* a holland kapcsolatot hangsúlyozza, s valóban, a kötet függékében készült „Rövid beszámoló . . .” eredetijének, *A Short Relation . . .*-nek felismerhető holland utalásai és vonatkozásai vannak. Ez azonban — még hogyha hozzá vesszük a *Hollandtze Mercurius* c. lap angolra fordított jelentéseit is — nem mérvadó az angliai Zrínyikultusz forrásvidékét illetően; én inkább kivételnek tartom. A „Rövid beszámolót” ugyanis a Szent Pál katedrális mellett „a Királynő címét viselő boltban” („at the signe of the Queens Arms”) árusították. Kiadót a címlap nem ad meg, de némi nyomozás után kitűnt, ki volt ez idő tájt a Queen’s Arms tulajdonosa: a királypárti nyomdász és könyvárus Samuel Browne, aki korábban tizenkét évig lakott Hágában, tehát alighanem hollandul is jól tudott; ő fordíthatta vagy állíthatta össze holland tudósításokból a könyvecskét. (Egyébként Henry Marsh-hoz hasonlóan ő is 1665-ben halt meg, alighanem a londoni pestis áldozataként.) Az egyéb „törökháborús” angol kiadványok esetében, meglehet, fontosabb a német kapcsolat, amire már utaltam a *Rövid áttekintés a török legutóbbi vállalkozásáról* (*A Brief Accompt of the Turks Late Expedition . . .*) című, ugyancsak névtelenül megjelent művel kapcsolatban (lásd az *Angol életrajz* 19. lapját). Ezt a beszámolót ugyanis a címlap szerint „Dutch”-ból fordították; márpedig a XVII. század angol szóhasználatában ez szinte kivétel nélkül németet jelent és nem hollandot — ha a *nyelv* megjelölésére használjuk (vö.: Samuel Clarke *A Prospect of Hungary* című korabeli művében: „In parts adjoining to Germany the *Dutch* Language is most used . . .”). De hogy ez a feltételezés helyes volt (és ami ebből következik, Péter Kataliné, lásd az *Angol életrajz* 32. és 62. lapját, téves) bizonyítja egy ugyancsak 1664-ben kiadott könyv, *A Brief Chronicle of the Turkish War . . .* (London, Printed by Thomas Mabb for Henry Brome), amit úgy mond, „High Dutch”-ból (azaz németből) fordítottak, s amelynek meg nem nevezett szerzője azonos egy korábbi „Polonian Relations”, vagyis „Lengyel Beszámoló” szerzőjével. Mivel pedig a *Rövid áttekintés*hez csatolt folytatás² előszavában is azt olvassuk, hogy ezt ugyanaz a jól tájékozott férfiú írta, aki a „Lengyel Beszámolót”, a következtetés világos — a „Rövid áttekintés” is német eredeti alapján készült.

² *The Continuation of a Discourse, lately printed and entitled A Briefe Accompt . . .* Translated out of the Dutch, London 1663.

Péter Katalin tanulmánya, a „Zrínyi Miklós angol rajongói” hasznos bevezetést nyújt a kor angol politikai ügyeibe és maga O. C. szövegét is általában hozzáértően elemzi. Szükségtelen azonban a Codrington által kiadott protestáns „proféták” összekapcsolása a török háborúval, illetve Zrínyi haditetteivel. Kotterről, Drabikról és Christina Poniatoviáról van szó (az utóbbit Péter makacsul „Paniatovska” néven emlegeti, nem tudni, miért), akiknek látomásait Comenius ugyan hitelesnek vélte, s angol fordítójuk, Codrington szerint ezek „már régen megjövendölték a török jelenlegi támadását”, de ezzel a XVII. században mindvégig időszzerű prognózissal a párhuzam aztán véget is ér. Drabikék jóslatait II. Rákóczi György halála után még a legnagyobb jóindulattal sem lehetett komolyan venni; valahányszor a török nagyobb méretű támadást indított, kicsit újra elővették őket, hogy aztán még nagyobb csalódással tolják félre néhány hónappal utóbb. Péter tanulmányában nyilvánvaló az az elírás, hogy Nadányi *Florus Hungaricus*-ának angol változata Rupert hercegnek van ajánlva (39.), amikor néhány sorral lejjebb azt olvassuk, hogy a fordító, James Howell azt Bath grófjának ajánlotta. (Egyébként Nadányi 1663-ban, sőt még 1664 elején is bizonyíthatóan Angliában volt, tehát valószínű, hogy a *Florus* Zrínyire vonatkozó pótlását Howell a szerző jóváhagyásával toldotta hozzá az eredeti latin szöveghez.)

Bene Sándor a *Lacrymae Hungaricae* című kis londoni epicédiumgyűjteményt dolgozta fel, s fordította magyarra. Bár keletkezésének körülményeiről nincsenek pontos adataink, nem kétséges, hogy összeállításában fontos szerep jutott annak a Jászberényi Pálnak, aki 1659-től élt Angliában, s a hatvanas években egymás után jelentette meg latin—angol nyelvkönyveit. Az sem véletlen, hogy a *Lacrymae* kiadója ugyanaz a Nathaniel Brook volt, aki kezdetben csak árusította, majd később ki is adta Jászberényi könyveit. Ugyanakkor a Zrínyit sirató szerzőknek csak a fele magyar; a nem magyarok közt találunk katolikus hitszónokot Bécsből (P. Schilling), Angliában működő, s Jászberényivel barátkozó svéd matematikust (Megalinus) és danckai lengyel—német pedagógust. Az utóbbit Bene még nem tudta azonosítani, de nem kétséges, hogy a *Lacrymae*-lapon „Joach. a H. Pastor” néven szereplő versszerző az a Joachim Pastorius ab Hirtenberg, aki a híres danckai (gdański) gimnázium tanára volt és számos latin nyelvű pedagógiai és irodalmi mű szerzője. Pastorius sok alkalmi verset is írt sokakhoz, Jan Kazimierz lengyel királytól I. Lipót császáron keresztül II. Károlyig (akit a Restauráció alkalmából több versben is ünnepelt), de egyelőre nem tudjuk megmondani, kiadta-e valahol kis latin versét Zrínyi Miklósról, vagy azt külön a *Lacrymae* összeállítóinak kérésére írta? (A vers nem szerepel Kazimierz Kubik 1970-ben összeállított Pastorius-bibliográfiájában, Kubik Pastorius-

monográfiája függelékében.) Ami Bene hipotézisét illeti, hogy a korábban Angliában is megfordult Bethlen Miklós inspirálhatta a londoni gyászversfűzér elkészültét (368), azt egyelőre csak lehetőségnek kell tekintenünk; végül is egyetlen fólió-méretű lap kinyomtatását anyagilag Brook is vállalhatta, s a kezdeményezés jöhetett akár magától Jászberényitől, akár a somorjai születésű (tehát a „hadszintér” környékéről származó) Száki Ferenctől.

A tanulmányok sorát Cennerné Wilhelmb Gizella dolgozata zárja: ebben a londoni Zrínyi-életrajzban közölt állítólagos Zrínyi-képpel, valamint Zrínyi Miklós más külföldi ábrázolásaival foglalkozik. Az utóbbiak közül idősebb William Faithorne rézmetszete, amely lovon és magyar ruhában ábrázolja Zrínyit, már 1663 táján elkészült. Miért használta O. C. az *Angol életrajzban* mégis a H. D. festménye alapján készített John Chantry metszetet, amelyről Cennerné joggal írja: „[ezen] nehezen fedezhető fel bármilyen hasonlóság [Zrínyi] korábbi portréival”? Miért alakította át a festő, vagy John Chantry a nyugat-európai ízlésnek megfelelően, miért tette „udvarképesebbé” Zrínyi öltözkését? Kovács Sándor Iván mindenestre rámutat, hogy egy párizsi (a Frosne-féle) metszet és egy G. Hendricx kiadásában megjelent németalföldi metszet kombinációjából már „kijöhet” egy olyan fiktív Zrínyi-kép, mint a Chantryé. (A három képet egymás mellett lásd a 373. lapon.) Csakhogy valószínűbb, hogy volt egy negyedik, meglehetősen szintén nem az élő modellről festett Zrínyi-kép is, amit a már említett H. D. készített és Chantry csak azt módosított. Cennerné meg sem próbálja H. D.-t azonosítani, pedig itt két név is számba jöhet: a hágai Hendrik Danckertse, aki 1653 és 1657 között Rómában, majd egy újabb holland képzőművészeti lexikon szerint 1657-től Londonban élt több mint húsz évig. Danckerts azonban főleg tájképeket festett, bár fennmaradt metszete II. Károly angol királyról és egyes holland személyiségekről is.³ A másik lehetőség Jerôme (Hieronymus) David, francia művész lenne, aki Rómában élt és halt meg 1670 táján; David számos portrét készített és metszett olyanokról, akiket aligha látott személyesen, pl. I. Károly angol királyról lovon, feleségéről Mária Henriettáról stb. Róla biztosan tudjuk, hogy metszeteit hol mint HDF, hol mint csak HD szignálta.⁴ Ha tehát bizonyítható lenne, hogy O. C. szövegének egy része olasz közvetítéssel érkezett Angliába, az egyszersmind megerősítené Jerôme David arcképszerzőségének lehetőségét.

³ Dr. A. von Wurzbach, *Niederlandisches Künstler-Lexikon*, I. A–K, Wien und Leipzig, 1906, 377.

⁴ *Bryan's Dictionary of Painters and Engravers*, Vol. II. D–G, Ed. George C. Williamson, London, 1903, 15–16.

A jegyzetek, mind a szerkesztőnek a *The Conduct and Character*-hez és Kulcsár Péternek a Szkanderbég és Tamerlán-fejezethez készített jegyzetei részletesek, pontosak és gyakran leleményesen pontosítók. Ami a hírek terjedését illeti, a 406. lapon azt olvashatjuk, azok Magyarországról, illetve Bécsből általában „egy hónap alatt érhetek Londonba”. De Samuel Pepys naplójából tudjuk, hogy a szentgotthárdi győzelem híre például már augusztus 9/19-én Londonban volt, azaz 18 nap alatt érkezett! Lehet persze, hogy az angliai híréség felgyorsította a hírszolgálatot, s legalább 1663/64-ben a fontos hírek gyorsabban utaztak. Az *Angol életrajz Zrínyi Miklósról* mindenesetre nem születhetett volna meg a török háború által keltett izgalom és az annak (kissé egzotikus) magyar hadvezéréhez fűzött felfokozott várakozás nélkül. (Zrínyi Katonai Kiadó, 1987.)

GÖMÖRI GYÖRGY
(Cambridge)

BETHLEN MIKLÓS LEVELEI (1657–1716)

A Régi Magyar Prózai Emlékek legutóbb megjelent két vaskos kötete rendhagyó helyet foglal el a sorozat eddigi kiadványai között: első ízben látott napvilágot levelezést közreadó gyűjtemény, mégpedig teljes kritikai apparátussal. A Bethlen Miklós leveleit összegyűjtő, sajtó alá rendező, a bevezető tanulmányt és a tárgyi jegyzeteket író Jankovics József évtizedes kutatómunka — nem egyetlen — eredményét tette le a régi magyar művelődés értoinek asztalára. A bevezetőben Jankovics évtizedes munkáról beszél, azonban Bethlen iránti érdeklődése még régebbi keltezésű, *A levéllíró Bethlen Miklóssal* foglalkozó első tanulmánya még egyetemi hallgató korában jelent meg 1971-ben a szegedi egyetemi actában. A kutatói pálya kezdeteire való visszatekintés azért sem érdektelen, mert ékesen példázza azt a pedagógiai szándékot, amely a tehetséges tanítványok jó szemű kiválasztásával és segítségével a szegedi régi magyar irodalmi tanszék műhelyformáló arculatát teremtette meg. Jankovics József, aki azóta a XVII. század irodalomtörténetének elismert szakértőjévé vált, több sajtó alá rendezés szakmai, tanári irányításával ezt a szándékot viszi tovább, ugyanakkor az önálló kutatómunka termésének összegzéséhez is elérkezett.

Bethlen Miklós levelezésének összegyűjtése a magyar művelődéstörténet régi nagy adóssága. *Önéletírásának* kiadásai után (1955, 1980), mind sürgetőbb volt a feladat, a XVII. századi Erdély nagy politikus- és íróegyénsége portréjának átfogó megrajzolására. Jan-